

DANIEL ȘANDRU & SORIN BOCANCEA

(coord.)

Cuprins

Prefață (Emil Hurezeanu) / 13

Cuvânt-bunătate la ediția a II-a (Daniel Șandru & Sorin Bocancea) / 17

Cuvânt-înțeles la ediția I (Daniel Șandru & Sorin Bocancea) / 27

Partea I

CONFIGURAREA MEDIATICĂ A SPERANȚEI PUBLICE / 29

Mass-media și democrația în România postcomunistă

Ediția a II-a, revăzută și adăugită

Concluzii / 44

Bibliografie / 45

Prefață de Emil HUREZEANU

Postfață de Doru TOMPEA

Introducere / 48

1. Sfera publică și teoria normativă a democrației / 48

2. Două libertăți / 50

3. Colonizarea sferei publice / 52

Concluzii / 55

Bibliografie / 55

Mass-media și calitatea democrației (Sorin Bocancea) / 57

Introducere / 58

1. Delimitări conceptuale / 58

2. O scurtă prezentare istorică / 59

3. Democratizarea, mass-media și controlul asupra *căsuțelor* / 61

4. Cunoaștere versus cenzură în procesul de democratizare / 63

5. Democrația în pericol / 69

Concluzii / 74

Bibliografie / 76

Mass-media, spațiul public și ideologia democratică în România postcomunistă

(Daniel Șandru) / 79

Introducere / 80

1. Democrația ca „practică de gin” / 2013

INSTITUTUL EUROPEAN

2013

Cuprins

Prefață (Emil Hurezeanu) / 13

Cuvânt-înainte la ediția a II-a (Daniel Șandru & Sorin Bocancea) / 17

Cuvânt-înainte la ediția I (Daniel Șandru & Sorin Bocancea) / 27

Partea I

CONFIGURAREA MEDIATICĂ A SPAȚIULUI PUBLIC / 29

Mass-media, „montarea” interpretărilor și democrația (Adrian-Paul Iliescu) / 31

Introducere / 32

1. Problema diversității / 33
2. Privatizarea ca adevăr manifest / 37
3. Montarea (*framing-ul*) / 41

Concluzii / 44

Bibliografie / 45

Sfera publică, lumea vieții și democrația (George Bondor) / 47

Introducere / 48

1. Sfera publică și teoria normativă a democrației / 48
2. Două libertăți / 50
3. Colonizarea sferei publice / 52

Concluzii / 55

Bibliografie / 55

Mass-media și calitatea democrației (Sabin Drăgulin) / 57

Introducere / 58

1. Delimitări conceptuale / 58
2. O scurtă prezentare istorică / 59
3. Democratizarea, mass-media și controlul asupra *cuvântului* / 61
4. Cunoaștere *versus* sărăcirea înțelegerii / 65
5. Democrația în pericol / 69

Concluzii / 74

Bibliografie / 76

Mass-media, spațiul public și ideologia democratică în România postcomunistă
(Daniel Șandru) / 79

Introducere / 80

1. Democrația ca „practică de gândire” / 81

2. „Agorele media” și spațiul public postcomunist / 87
3. Obiectivitatea media, discursul autorității și competențele civice ale cetățenilor / 90
Concluzii / 95
Bibliografie / 96

Actori media. De la formatori de opinie la intelectuali publici (Ovidiu Mihăiuc) / 99

- Introducere / 100
1. Intelectuali și *intelectuali publici* / 102
 2. *Intelectual public* – geneza conceptului / 104
 3. Intelectuali *publici*, politici *publice*, sferă *publică*, sociologie *publică* / 109
 4. Repere: intelectualii sub lupa cercetării / 111
 5. Repere: intelectualii în cercetările autohtone / 113
Concluzii / 114
Bibliografie / 115

De la „datoria de opoziție” la cultura maniheismului politic în postcomunism (Ana-Maria Ambrosă) / 119

- Introducere / 120
1. Datoria de opoziție – expresie a anticomunismului „preventiv” / 122
 2. De la spiritul critic la cultura maniheismului politic / 126
Concluzii / 130
Bibliografie / 130

Problema egalității de gen în contextul societății românești și incertitudinile democratizării (Alina Hurubean) / 131

- Introducere / 132
1. Egalitatea de gen – între stereotipuri, ambiguități conceptuale și noul limbaj de lemn / 133
 2. Diferențele și egalitatea de gen – o falsă incompatibilitate / 137
 3. Ce fel de egalitate de gen vrem să instituiem în planul vieții sociale concrete? / 140
Concluzii / 143
Bibliografie / 144

Dimensiunea constituțională a delictelor de presă (Larisa Demeter&Dan Drugă) / 147

- Introducere / 148
1. Considerentele deciziei Curții Constituționale și contraargumente / 149
 2. Conținutul și limitele libertății de exprimare în reglementarea CEDO / 153
 3. Specificul infracțiunilor de insultă și calomnie prin presă / 155
Concluzii / 158
Bibliografie / 159

Partea a II-a

MASS-MEDIA ȘI OPINIA PUBLICĂ / 161

Democratizarea opiniei și obsesia adevărului în presa postcomunistă (Cristian Bocancea) / 163

Introducere / 164

1. Configurarea domeniului mass-media în postcomunism / 164
2. Cauze și efecte ale democratizării opiniei / 168
3. Democratizarea opiniei și obsesia adevărului în societatea cunoașterii / 173
Concluzii / 175
Bibliografie / 176

Monopolizarea opiniei publice. Despre funcția critică a mass-media (Constantin Ilaș) / 177

Introducere: intelectualii și maladiile mass-media / 178

1. Putere și televiziune: telerealitate / 181
2. Mass-media, afacerile, sindicatele și politica: parteneriate „strategice” / 186
3. Excesul de opinie sau democrația și statul de drept în prag de colaps / 189
Concluzii: autodiscreditarea presei prin diluarea funcției critice / 196
Bibliografie / 197

Aspecte etice ale publicării sondajelor de opinie (Georgeta Condur) / 199

Introducere / 199

1. Folosirea deliberată pentru a declanșa efectul *bandwagon* / 200
2. „Surgerea” de informații către presă / 202
3. Publicarea unor sondaje fără a transmite informații de bază despre acestea / 202
4. Publicarea unor sondaje de opinie realizate de firme care nu pot fi identificate sau care nu prezintă garanții de profesionalism / 203
5. Publicarea unor sondaje de opinie în perioada în care acest lucru este interzis de lege / 204
6. Folosirea sondajelor de opinie ca pretext pentru a face publicitate politică în afara perioadei de campanie electorală / 204
7. Publicarea selectivă a rezultatelor / 204
8. Publicarea unor sondaje de opinie cu erori vizibile de chestionar / 205
9. Decizii de sancționare referitoare la publicarea unor sondaje de opinie, emise de CNA în 2009 și 2012 / 206
Concluzii / 208
Bibliografie / 209

Partea a III-a

MASS-MEDIA ȘI POLITICA / 211

Presa noastră cea de toate zilele. O „analiză spectrală” a presei românești de după 1989 (Liviu Antonesei) / 213

Introducere / 214

1. Istoria / 215
2. Situația / 218
3. Marile probleme / 221
4. Ce-i de făcut? / 222
Concluzii / 223
Bibliografie / 224

Trădarea ziariștilor – sau cum s-au transformat oamenii de presă în politicieni, iar politicienii în vedete (Doru Pop) / 227

Introducere / 227

1. Despre rolul pozitiv al presei în democrație / 229
 2. Malpraxisul jurnalistic sau cum apare „presa rea” / 231
 3. Lupta politicienilor *buni* împotriva presei rele / 233
 4. Partizanatul politic – cum se produce instrumentalizarea presei / 235
 5. Ziariști, vedete, politicieni, miliardari / 237
 6. Deturnarea ziariștilor și formarea Partidelor Media / 238
- Concluzii: de ce a devenit câinele de pază un pudel de apartament? / 240
Bibliografie / 241

Mass-media și puterea politică în România postcomunistă. Forme ale unor relații anormale (Sorin Bocancea) / 243

Introducere / 244

1. Libertatea presei din România în clasamentul RSF / 246
 2. Presa puterii politice / 248
 3. Presa sub puterea politică / 249
 4. Presa ca putere politică / 249
- Concluzii / 264
Bibliografie / 265

Partide politice și mass-media în România de azi (Tudor Pitulac) / 267

Introducere / 268

1. Democrație și originalitate / 268
 2. Partidele politice în perspectivă funcțională / 270
 3. Mass-media în perspectivă normativ-funcțională / 272
 4. Suprapunerea funcțională a partidelor politice și a mass-media / 276
- Concluzii / 282
Bibliografie / 283

Partea a IV-a

FORME ALE LIMBAJULUI MEDIATIC / 285

Între acumularea primitivă de senzațional și rezistența la cultură (Ion Dur) / 287

Introducere / 288

1. Anomie și presă de estradă / 288
 2. Rezistența la cultură / 291
 3. Gazetărie (ca) și (cum ar fi) literatură / 294
- Concluzii / 299
Bibliografie / 299

Agresarea numelui în discursul public (Ioan Milică) / 301

Introducere / 302

1. Resursele agresării / 308
 2. Tehnici de agresare / 323
- Concluzii / 326

Bibliografie / 327

Clișeul în politica și în presa românească posttotalitară (Sorin Cristian Semeniuc) / 329

Introducere / 330

1. Clișee de tranziție / 332
 2. Tipuri de clișee / 333
 3. Funcțiile comunicării / 336
 4. Tipul de comunicare / 337
 5. Invenție și recreație / 338
 6. Când inovațiile devin clișee / 339
 7. „Baron local” / 344
 8. „Manțogărie” / 348
 9. Motivații ale utilizării clișeului / 349
- Concluzii / 352
Bibliografie / 353

Conținuturi, semnificații ale comunicării în presa scrisă post-decembristă (Livia Durac) / 355

Introducere / 356

1. Aspecte teoretice specifice procesului de neologizare a limbii / 357
 2. „Noutăți” lexicale, sensuri paradigmatică în limbajul *post-decembrist* / 360
- Concluzii / 367
Bibliografie / 367

Partea a V-a

CONTURURI ALE PIEȚEI MEDIA / 369

Măsurători de audiență în mass-media românească (Andrei Cucu) / 371

Introducere / 372

1. Tipurile audienței și indicatorii săi: aspecte teoretice / 373
 2. Ocolul Europei și evoluția audienței în timp / 376
 3. Istoricul sistemului de audiență media în România / 380
 4. Cazul arestării lui Gigi Becali, show mediatic / 381
- Concluzii / 383
Bibliografie / 384

Audiența mass-media în campania electorală (Adrian Marius Tompea) / 387

Introducere / 388

1. Elemente de marketing politic / 388
 2. Masa, publicul și audiența / 391
 3. Studiile de audiență în campania electorală / 393
 4. Efecte ale comunicării în mass-media românească / 397
- Concluzii / 399
Bibliografie / 400

Arhitectura ziarelor. Analiza principalelor elemente de accentuare (Teodora Tompea) / 401

Introducere / 402

1. Coordonatele generale ale arhitecturii ziarelor / 403
 2. Structura și design-ul ziarelor din România postcomunistă / 405
 3. Arhitectura unui cotidian local. Studiu de caz: *Ziarul de Iași* / 409
- Concluzii / 413
Bibliografie / 413

Partea a VI-a

COORDONATE ALE NEW MEDIA / 415

Politica românească și new-media (Ivona Burduja) / 417

Introducere / 418

1. Politică, democrație și mass-media / 418
 2. Relația dintre partide, mass-media și public / 419
 3. Cum se câștigă alegerile, pe Internet sau „cu sacoșa”? / 421
 4. Un exemplu american / 422
 5. Politică românească și new media / 427
 6. Blogul politic românesc / 427
 7. Politicienii de pe Facebook / 429
 8. Politicienii de pe Twitter / 430
- Concluzii / 431
Bibliografie / 432

România, țara userilor fericiți (Antonio Momoc) / 435

Introducere / 435

1. Tendințe de consum media în România / 438
 2. Democrația reprezentativă și actorii ei: Parlamentul și mass-media tradițională / 440
 3. Democrația online, surrogatul nostru de democrație / 443
 4. Cine sunt cetățenii „jurnalismului cetățenesc”? / 447
- Concluzii / 448
Bibliografie / 449

O nouă ecuație politică: democrația și new-media. Ce gust are informația ca supă semi-preparată? (Iulian Micu) / 451

Introducere / 452

1. De la new media la social media / 452
 2. Controlul agendei publice / 453
 3. Nu mai căutăm informația, ci vine ea spre noi / 454
 4. Și, totuși, unde este pericolul? / 455
 5. Cum au ajuns politicienii să aibă mai multă audiență decât ziarele / 455
 6. Și, totuși, ce lipsește? / 457
 7. Tehnologia creează medii / 458
- Concluzii: avem motive să fim optimiști? / 458

Partea a VII-a

JURNALIȘTI ÎN MASS-MEDIA POSTCOMUNISTĂ / 461

Democrația împachetată în hârtie de ziar (Ramona Ursu) / 463

Introducere: "It's all about the money!" / 464

1. Esențialul / 465
 2. Crezul / 467
 3. „Cu ochii larg închiși” / 468
 4. Democrația, jurnaliștii și dictatorii / 470
- Concluzii: ce-am învățat din media și democrație / 471

Moartea și învierea presei (Grigore Cartianu) / 473

Introducere / 474

1. La început a fost Brucan / 475
 2. Mașina 11 de la Letea / 476
 3. Amurgul presei tipărite / 478
 4. Lovitura de grație: distrugerea *Rodipet* / 479
 5. Un killer și o șansă: internetul / 479
- Concluzii: atomizare și regrupare / 480

De ce este presa din România altfel? (Liviu Iolu) / 483

Introducere / 483

1. Banii din alte afaceri investiți greșit în presă / 485
 2. Managementul precar / 485
 3. Conținutul distribuit gratuit / 486
 4. Cărdășia cu politicienii și *talk-show*-ul ieftin / 487
 5. Totul este în direct. Adormirea reflexelor jurnalistice / 487
 6. Lipsa de preocupare pentru profesionalizarea continuă / 489
- Concluzii: lipsa alternativelor / 490

Revistele culturale între trecutul totalitar și prezentul politizat (Ovidiu Șimonca) / 491

Introducere / 492

1. Deschiderea internațională și presiunile politice / 492
 2. Monica Lovinescu despre libertate, îndestulare și fericire / 493
 3. Spațiul liber al confruntării argumentate / 494
 4. Tendințe în presa culturală / 495
- Concluzii / 502

Experimentul *Scînteia-Jurnalul României 1989-Acum 20 de ani* (Lavinia Betea) / 503

Introducere / 503

1. *Scînteia* veche și *Scînteia* nouă / 504
 2. Machete-robot, surse și amintiri editate și inedite / 507
 3. Redacții comuniste și postcomuniste. Vedere de interior / 513
 4. Stereotipuri ale gândirii și memoriei sociale / 518
 5. Comunism *versus* democrație / 520
- Concluzii / 523
- Bibliografie / 524

„Șantajul și etajul”: despre dosare penale și condamnări în mass-media postdecembristă (Răzvan Chiruță) / 525

Introducere / 526

1. Perioada interbelică / 527
 2. Perioada comunistă / 528
 3. Perioada postdecembristă / 529
 4. Șantajul din presa românească actuală / 530
- Concluzii / 537
Bibliografie / 538

Literele trecutului. Studiu de caz (Călin Ciobotari) / 539

Introducere: romantismul presei scrise ieșene (2005-2006) / 540

1. Tema Securității, un subiect inepuizabil / 540
2. Cum am obținut caietul / 542
3. Îl publicăm sau nu? / 542
4. Și l-am publicat... / 544
5. Alte efecte... / 545

Anexă (articol publicat în *Flacăra Iașului*, în septembrie 2006) / 546

Indice / 551

Postfață (Doru Tompea) / 565

Note despre autori / 569

Abstract / 575

Résumé / 577

Mass-media, „montarea” interpretărilor și democrația*

[Mass Media, Interpretation "Framing", and Democracy]

Adrian-Paul Iliescu

Abstract: As social realities of an utmost complexity, both the mass media and the democratic system encompass complex networks of various components. The relationships maintained within these intricate assemblies of ingredients, as well as between them, are, in their turn, varied, multiple, and tangled. As a result, it is not, and, I believe, will never be, possible to provide a unitary and synthetic characterization of the relationships or interactions between the mass media and democracy, not even during a limited span of time and in a particular geographical area. Any general-purpose formulation that would claim to be summary would likely be generalizing (in an abusive manner), extrapolating (in an illegitimate manner) as well as simplifying to a caricaturing effect. As a result, it would be hard to accept any global conclusion, be it positive or negative, on the interaction between the means of mass communication and democratic mechanisms or institutions. Exploring only some particular aspects of this interaction seems to be the only legitimate approach. Starting from the acceptance of this restriction, this analysis attempts to delimit only a particular type of action (by chance, a destructive one) exerted by the Romanian mass media on the functioning and development of democracy. The fact that only an aspect is taken into account does not mean at all that it is the only important one or that it is defining for the interaction discussed. Also, the type of focus used here does not mean to suggest a general pessimistic idea about the role played by the mass media in modern political life. The fact that a single problematic element is taken into account, and that, at this level, experience is mostly negative, is nothing but an illustration of the limitation explained above. Thus, the purpose of this analysis is not to discredit the mass media as a whole. This study assumes its above-mentioned fragmentary and partial nature, refusing any generalization or global assessment of the relationships at hand. Its goal is to show a particular component of the relationships between the mass media and democracy: the barrier raised by the mass media on the pathway to the democratization of attitudes whereby its formidable mental stereotyping and levelling action, whereby its capacity to institute “manifest truths” and to impose

* Acest capitol a apărut în aceeași formă și sub același titlu în prima ediție a volumului *Mass-media și democrația în România postcomunistă*.

“frames” (*framing structures*). The integrated action of all these elements leads to ample operations to manipulate the public opinion, not necessarily concerted and monitored as a whole. As shown in this paper, there are also manipulating attacks that are born spontaneously, out of the strength of unilateral and down-levelling thinking, and out of the impact of stereotypes, the pressure of manifest truths (in Popper's acceptance), and not necessarily out of conspiracy.

Keywords: *mass-media, framing, stereotyping, mental levelling, manipulation, manifest truth*

Introducere

Ca realități sociale de maximă complexitate, atât mass-media, cât și regimul democratic includ rețele complexe de componente diverse. Relațiile întreținute în interiorul acestor ansambluri complicate de ingrediente, precum și între ele, sunt la rândul lor variate, multiple, încurcate. În consecință, nu este, și nici nu cred că va fi vreodată, posibilă furnizarea unei caracterizări unitare, sintetice, a relațiilor sau interacțiunilor dintre mass-media și democrație, nici măcar pe o perioadă bine delimitată de timp și într-o zonă geografică precisă. Orice formulare de ordin general, cu pretenții rezumative, va fi probabil generalizatoare (în mod abuziv), extrapolantă (în mod nelegitim) și totodată simplificatoare până la caricatură. Prin urmare, va fi greu de acceptat orice concluzie globală, fie ea pozitivă sau negativă, asupra interacțiunii dintre mijloacele de comunicare în masă și mecanismele sau instituțiile democratice. Singura abordare legitimă pare a fi explorarea unor aspecte particulare ale acestei interacțiuni. Plecând de la acceptarea acestei restricții, analiza de față va încerca să delimiteze doar un tip anume de acțiune (întâmplător, una distructivă) exercitată de mass-media românească asupra funcționării și dezvoltării democrației. Faptul că numai un aspect este luat aici în considerare nu înseamnă căuși de puțin că el este singurul important sau unicul definitoriu pentru interacțiunea aflată în discuție. De asemenea, focalizarea practică aici nu presupune sugestia unei concluzii generale pesimiste privind rolul mass-media în viața politică modernă. Că este avut în vedere un singur palier problematic și că, la acest palier, experiența este precumpănitor negativă, nu este decât o ilustrare a limitării amintite mai sus.

Scopul analizei nu va fi deci punerea mass-media, în general, la stâlpul infamiei. Cercetarea de față își asumă caracterul fragmentar și parțial menționat, refuzând orice generalizare sau apreciere globală privind relațiile discutate. Obiectivul ei este doar acela de a indica o componentă particulară a raporturilor dintre mass-media și democrație: obstacolul ridicat de mass-media în calea democratizării atitudinilor prin formidabila ei acțiune de stereotipizare și

uniformizare mentală, prin capacitatea de a instaura „adevăruri manifeste” și de a impune „montaje” (structuri de *framing*). Acțiunea însumată a acestor elemente conduce la vaste operațiuni de manipulare a opiniei publice, nu neapărat concertate și monitorizate ca întreg. Există, se va argumenta mai jos, și ofensive manipulatorii care se nasc spontan, din forța gândirii unilaterale, uniformizatoare, și din impactul stereotipurilor, din presiunea adevărilor manifeste (în sens popperian), și nu neapărat din existența unei conspirații.

1. Problema diversității

Modernitatea face din diversitate o valoare centrală și este larg, dacă nu unanim, recunoscut că nu poate exista democrație fără diversitate. Deși în cultura românească diversitatea nu s-a bucurat de o apreciere teoretică pe măsura importanței ei, și, mai mult, se pot evidenția carențe majore, persistente, în gestionarea spirituală a diversității, este, și pentru noi, incontestabil că locul ocupat de această valoare în profilul civilizației moderne este absolut esențial. În unele cazuri, caracterul indispensabil al diversității a devenit familiar – spre exemplu, în constituirea ambianței politice organizaționale. O condiție evidentă, deja extrem de familiară, a democrației este, în acest sens, pluripartidismul. Chiar dacă tentativele de a reinstala un partid-stat nu au dispărut și chiar dacă, în ultimii ani, s-au făcut auzite în România voci excentrice care sugerau posibilitatea unei vieți politice bazate pe partidul unic, pluripartidismul rămâne o condiție constitutivă a democrației moderne și nu există nicio teorie serioasă a democrației care să abandoneze această condiție.

Mult mai puțin înțeleasă și discutată este însă necesitatea existenței și circulației unei diversități de interpretări politice. Democrația nu poate exista în absența unei multitudini de interpretări morale, sociale și politice susceptibile să concureze liber, în afara unui climat de toleranță față de interpretările rivale posibile, în afara dreptului la divergență ideatică și atitudinală. Acolo unde lipsesc multiplicitatea interpretărilor și narațiunilor, toleranța față de idei non-standard și față de opinii alternative, diversitatea de vederi, se instalează o dictatură a adevărului unic ce exclude orice democrație politică veritabilă. Nu poate fi vorba de regim democratic dacă domnește canonul adevărului manifest sau presiunea „montajului” (*framing*-ului), pentru că prin canon se impune o gândire unică impermeabilă la orice pluralism politic, la orice libertate autentică.

Modul în care ideea adevărului manifest conduce la intoleranță politică a fost clarificat de Karl Popper cu mult timp în urmă. Punctul de pornire poate părea absolut inocent – el este localizat la nivelul unui fel anume de optimism epistemologic: „E posibil ca adevărul să fie uneori voalat. Dar el se poate

dezvălui. Iar dacă nu se dezvăluie singur, îl putem dezvălui noi. Înlăturarea vălului poate să nu fie ușoară. Dar din momentul când adevărul nud stă dezvăluit în fața ochilor noștri, avem puterea de a-l vedea, de a-l deosebi de fals și de a ști că el *este* adevărul”¹.

Adevărul deja descoperit este deci adevăr manifest. Însă credința că adevărul este manifest nu rămâne o simplă certitudine epistemologică, ci conduce imediat la concluzii dezastruoase pentru democrație. Pe de o parte, pentru că el transformă dezbaterile și controversile în ceva superfluu: „Așadar, adevărul, dacă nu se dezvăluie singur, e de ajuns să fie dezvăluit sau descoperit. Odată făcut acest lucru, orice dezbateri devine de prisos”². Dacă dezbaterile sunt inutile pentru că adevărul a fost deja *fixat*, pluralismul devine la rândul său inutil, ceea ce înseamnă că o condiție vitală a democrației a fost abolită. Dar, chiar mai grav decât atât, ideea adevărului manifest conduce la concluzia că părerile divergente (față de acest adevăr „clar” și „incontestabil”) sunt expresia rea-voinței: „Cum se poate întâmpla însă, dacă adevărul e manifest, să cădem vreodată în eroare? Răspunsul e: prin propriul nostru refuz vinovat de a vedea adevărul manifest; sau pentru că în mintea noastră sălășluiesc prejudecăți sădite în ea de educație și tradiție ori de alte influențe nefaste ce ne-au pervertit spiritul care la început a fost pur și inocent. Ignoranța se poate datora unor puteri ce conspiră spre a ne ține în neștiință, spre a ne otrăvi mintea umplând-o cu falsuri și spre a ne închide ochii, ca să nu putem vedea adevărul manifest; [...] Teoria că adevărul e manifest, că oricine îl poate vedea, cu condiția doar de a dori să-l vadă, este baza fanatismelor de aproape toate felurile. Pentru că numai ticăloșia cea mai josnică poate refuza să vadă adevărul manifest”⁴.

Nu mai poate fi vorba despre democrație acolo unde, prin instalarea dogmei adevărului manifest, s-a fixat convingerea că susținerea unor păreri diferite (de cea „adevărată” în mod manifest) este efectul ticăloșiei. Într-un asemenea context, diversitatea de păreri este repudiată, ca fiind doar un efect colateral al acțiunii Răului. În loc de a fi privită ca garant al libertății, în loc de a face obiectul unui cult – cult vital pentru democrație, diversitatea apare acum ca fenomen de proliferare canceroasă a „celulelor” ideatice, a părerilor alternative superflue; când, de fapt, ar trebui (conform dogmei) să domnească nestingherit un singur adevăr, adevărul manifest.

Se face oare mass-media românească vinovată de perpetuarea doctrinei adevărului manifest? Cu siguranță că da, și în această direcție ea nu face decât să reproducă dogmatismul adevărului unic și manifest specific unei imense părți

¹ Karl Popper, „Despre sursele cunoașterii și ale ignoranței”, în volumul *Conjecturi și infirmări*, Editura Trei, București, 2001, pp. 15-16.

² *Idem*, p. 17.

³ *Idem*, p. 18.

⁴ *Idem*, p. 19.

Respect pentru oameni și cărți

a opiniei publice românești. Desigur, această parte (majoritară!) a opiniei publice nu va declara deschis niciodată că promovează un adevăr unic sau că tratează propriile opțiuni ca adevăr manifest; dar va reacționa într-o manieră vehement-distructivă împotriva diversității de opinii și de unghiuri de vedere.

Să luăm, de exemplu, problema socială a romilor. Orice menționare a condițiilor dificile de viață ale multora dintre romi sau a ambianței defavorizante în care se formează ei va fi întâmpinată (în mod tipic) cu evocarea stereotipului „romului vinovat” sau al „romului infractor”: se va replica „nu tot ei sunt de vină, pentru că se țin numai de furat!?” Stereotipul „țiganului-hoț” sau „leneș” sau „agresiv” va fi pus la lucru pentru a exclude o privire alternativă asupra situației unei mari părți a acestei etnii. Adevărul unic și manifest („romii sunt infractori”) este reiterat în vederea respingerii unei analize alternative, bazate pe evidențierea rolului ambianței în modelarea conduitei romilor. Exact același lucru îl face, din păcate, în mod sistematic și presa: „Analiza media arată că imaginea romilor în presa scrisă și în știrile TV este una încă lipsită de substanță, bazată pe stereotipuri. Dacă până acum romul era perceput în primul rând ca potențial infractor, acum el este acela care strică imaginea României în lume. Presa, în marea ei parte, face o distincție totală între romi și români. Temele media referitoare la romi au fost aceleași dintotdeauna: migrația, infraționalitatea sau actele de violență. O treime din articolele din presa scrisă din perioada analizată au cuprins prezentări negative la adresa etniei rome. Aproape două treimi din știrile TV analizate au cuprins prezentări negative și stereotipe ale etnicilor romi, fie prin emiterea de mărci tendențioase, fie prin asocierea explicită a etniei cu acte infraționale. Sărăcia romilor, accesul limitat la educație sau alte servicii sociale, discriminarea și abuzurile unor autorități neglijente sunt încă, din păcate, teme periferice pentru media românească”⁵.

Se va spune, bineînțeles, că în aceste constatări critice la adresa mass-media e vorba de ravagiile corectitudinii politice. Dar asemenea acuzații la modă se dovedesc lipsite de orice temei, îndată ce se fac precizările de rigoare. Nu trebuie desigur negată nici incidența unor conduite tipice, infraționale sau cvasi-infraționale, printre romi, nici responsabilitatea acestora pentru conduitele respective. Eroarea comisă în numele adevărului manifest nu stă în recunoașterea acestor fapte regretabile reale, ci în repudierea altor fapte la fel de reale; nu stă în adoptarea acestui unghi de vedere (legitim), ci în excluderea altora unghiuri de vedere la fel de legitime. Orice analiză rațională va indica câteva lucruri clare: infraționalitatea și conduitele reprobabile există; dar, în același timp, mediile romilor sunt, în mare parte, medii defavorabile unei formări adecvate a personalității. Sărăcia, carențele educaționale, stilurile de viață moștenite, tradițiile de conduită deviantă sau chiar infraționalitate,

⁵ Mircea Toma, „Starea urii națiunii”, în *Dilema veche*, nr. 293/24-30 septembrie 2009, p. 19.

marginalizarea, dificultățile de adaptare la ambianță etc. constituie tot atâtea obstacole în calea unei dezvoltări normale a personalității. Evident, acestea nu scuză conduitele infracționale, nu transformă automat culpabilii în victime, dar evidențiază faptul esențial că a te naște și a crește în mediul romilor este un nenoroc social, un multiplu dezavantaj comparativ. Există deci pe de o parte culpe, dar există pe de alta și circumstanțe atenuante. Ca atare, e nevoie de o dublă abordare a chestiunii. Gândirea unică exclude însă orice tentativă de multiplicare a perspectivelor, iar aici începe marea falsificare.

Așa cum constata încă John Locke, failibilitatea umană și parțialitatea cunoașterii noastre exclud posibilitatea ca cineva să dețină întregul adevăr: „Suntem cu toții miopi, și foarte adesea vedem doar o latură a chestiunii, vederile noastre nu se extind asupra tuturor lucrurilor care au o legătură cu ea. De acest defect, cred eu, niciun om nu este ferit. Vedem numai în mod parțial, și cunoaștem doar în mod parțial și, prin urmare, nu este de mirare că nu tragem concluzii corecte din vederile noastre parțiale”⁶. Ideea parțialității inevitabile sau a caracterului fatalmente incomplet al oricărei cunoașteri unitare va fi reluată de John Stuart Mill, în celebra sa carte *Despre libertate*: „opiniile populare asupra unor chestiuni în care nu se poate decide prin mărturia simțurilor sunt adesea corecte, dar ele nu redau decât rareori sau chiar niciodată întregul adevăr. Ele reprezintă doar o parte a adevărului; uneori o parte mai mare, alteori o parte mai mică, dar exagerată, deformată și desprinsă de adevărurile care ar trebui să însoțească și să limiteze aceste opinii”⁷. Mai mult decât atât, argumentează Mill, întrucât chiar și o opinie greșită „poate să conțină, și foarte adesea conține, un dram de adevăr; și cum opinia generală sau dominantă într-o anumită chestiune reprezintă numai rareori sau chiar niciodată întregul adevăr, numai prin confruntarea opiniilor opuse putem avea șansa de a ajunge la restul adevărului”⁸. De aici, concluzia că sunt indispensabile pentru o viață socială normală, țintind la adevăr, atât tolerarea unor puncte de vedere diverse, chiar opuse, cât și tolerarea dezbaterei dintre ele: „căci răul cel mai mare rezidă nu în conflictul violent dintre diferitele părți ale adevărului, ci în suprimarea pe tăcute a jumătate din adevăr; atunci când lumea este obligată să asculte ambele părți rămâne totdeauna o speranță; dar când este ascultată doar una dintre părți, greșeala se permanentizează, devenind prejudecată, adevărul însuși încetând de a mai avea efectele unui adevăr și devenind, prin exagerare, un neadevăr”⁹.

⁶ John Locke, *On the Conduct of the Understanding*, operă publicată postum în 1706, § 3 – cf. *The Locke Reader*, edited by John W. Yolton, Cambridge University Press, 1977, p. 320.

⁷ John Stuart Mill, *Despre libertate*, Editura Humanitas, București, 2005, p. 107.

⁸ *Idem*, p. 116.

⁹ *Idem*, p. 115.

Așadar, deși poate părea paradoxal, adevărul autentic rămâne totdeauna o chestiune de coexistență a unor adevăruri opuse, iar consensul asupra adevărului rămâne condiționat de permanența disputelor – aceste aparente incongruențe fiind de fapt garanția unei convergențe graduale spre concluzii valide. Orice tentativă de a reduce multiplicitatea opiniilor și de a pune punct opoziției de păreri nu poate deci conduce decât la o falsificare a realității. Filosofii au anticipat deci foarte limpede pericolele ascunse în stereotipizare, iar opinia luminată a tras de aici concluziile necesare: diversitatea de opinii este indispensabilă, ea trebuie apărată la fel ca și multitudinea de organizații (pluripartidismul). Cu toate acestea, mass-media (ca și propaganda politică) continuă să promoveze stereotipizarea, să trateze chestiunile din perspectiva unui adevăr unic și să repudieze, mai discret sau ostentativ, orice opinie alternativă la cele dominante.

2. Privatizarea ca adevăr manifest

Un exemplu relevant, dar și dramatic, de adevăr manifest și de dictat al stereotipurilor a fost oferit de ofensiva politico-mediatică pentru privatizare, din anii 1990. Crearea unui puternic sector economic privat și a unei piețe libere funcționale, abandonarea mamușilor falimentari ai industriei socialiste și reforma economică orientată spre competitivitate reală au reprezentat, bineînțeles, obiective deplin legitime. Dacă este să rămânem în sfera raționalității, nu se poate pune deci problema condamnării globale a transformărilor economice petrecute după decembrie 1989. În același timp însă, trebuie spus cât se poate de deschis că privatizarea și reforma, eliminarea statului din economie și atragerea investitorilor străini au fost transformate (voluntar sau involuntar, intenționat sau întâmplător) din țeluri legitime, atâta vreme cât erau satisfăcute anumite condiții determinate, în *stereotipuri propagandistice absolute*. Altfel spus, proceduri care erau pe deplin raționale, necesare și benefice economic în *condiții determinate* au fost hipostaziate în panacee sau mijloace salvatoare, a căror adecvare nu trebuia pusă în discuție niciodată, *indiferent de particularitățile situației*. Astfel, s-a presat cu maximă intensitate pentru privatizare chiar și atunci când investitorul care urma să devină proprietar privat era economic debil și nedemn de încredere, când beneficiile privatizării (prețuri de vânzare, investiții promise, creare de locuri de muncă etc.) erau minimale sau când interesele strategice ale societății românești erau periclitate. Cum a fost posibil acest lucru? Explicațiile sunt multiple, și dintre ele nu lipsesc nici cele axate pe prezența agresivă a unor interese speciale inavuabile.

Ceea ce ne interesează însă aici este un lucru foarte simplu: veritabila isterie facilitată de stereotipizare, isterie care a condus la stigmatizarea publică a

Respect oricărui păreri alternative la „învățătura” de supremă înțelepciune a dezetatării. De vreme ce s-a impus stereotipul că „privatizarea e bună” iar „proprietatea publică e rea”, adică „ineficientă, nelegitimă, atavică”, orice fel de privatizare a fost promovată drept pozitivă, iar orice opoziție la deciziile de privatizare a fost decretată drept absurdă: isteria ce denunța sloganul „nu ne vindem țara”, isterie ce continuă parțial și azi, stă dovadă pentru faptul că orice atitudine reticentă față de privatizare a fost supusă stigmatizării. S-a impus narațiunea „rezistenței obstinate a forțelor comuniste” față de privatizare și reformă, s-a inventat lupta apocaliptică dintre două tabere imaginare, „reformiștii” și „antireformiștii”, și s-a lansat chemarea „totul pentru privatizare, totul pentru reformă”.

În realitate, nu au existat semnificative forțe antireformiste. Exponenții vechii nomenclaturi au sesizat rapid că reforma le oferă cele mai vaste oportunități de acțiune și beneficiu propriu; pentru ei, nu privatizarea rapidă, ci întârzierea acesteia – cuplată, eventual, cu funcționarea unor mecanisme eficiente de control public asupra transferului de proprietate – constituia marele pericol. Dimpotrivă, o privatizare rapidă, prost organizată, nesupravegheată de instituții publice vigilente, le oferea – și le-a asigurat efectiv – cele mai profitabile șanse de îmbogățire rapidă. Este, deci, o legendă naivă aceea a „rezistenței” încăpățanate a „foștilor activiști” la procesele de reformă. Rezistența a venit mai curând din partea angajaților, care presimțeau, și au prevăzut corect, că vor fi marii perdanți ai tranziției. Dar și rezistența lor a fost slabă. Adevărul incomod este că la noi nu a existat un front puternic anti-reformă (deși diverse forțe politice își aruncau acuzații în acest sens), iar absența acestuia, departe de a ușura tranziția autentică, de fapt a facilitat denaturarea tranziției, transformarea ei într-o gigantică operație de transfer ilicit al resurselor și proprietății din posesia publică în posesie privată.

Cert este faptul că datoria mass-media nu era, în anii 1990-2004, aceea de a inventa și întreține mitul unei înțeleștări cosmice între pro-reformiști și anti-reformiști, ci aceea de a analiza proporțiile și mecanismele unei privatizări benefice pentru interesele publice, și mai ales aceea de a supraveghea ca privatizarea și reforma să se realizeze în beneficiul națiunii române, nu în acela al unor grupuri de interese speciale. Ce anume trebuia privatizat și ce nu? Ce anume trebuia restituit și ce nu? Cum trebuia controlat transferul de resurse (probabil cel mai amplu din istoria țării)?

Stereotipiile post-decembriste, „adevărurile manifeste” dominante în anii 1990 au blocat însă rolul de dezbatere critică și control al mass-media, deoarece toate tentativele de a lansa interpretări alternative la interpretarea canonică (la interpretarea-standard a „înțeleștării reformiști-antireformiști”) au fost sugrumate prompt. Acum se recunoaște destul de limpede că nenumărate privatizări au fost ratate, că unele resurse nu trebuiau înstrăinate, că anumite bănci și fabrici trebuiau să rămână în proprietatea statului, ca resurse strategice,